

DÉVAVÁRI ZOLTÁN*

„Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon”

A. Sajti Enikő: *Kisebbségben – Délvidéken. Várady Imre (1867–1959)*. Pécs: Kronosz Könyvkiadó, 2024. 301 oldal

Vélhetőleg a történészszakma egyik legnagyobb kihívása egy biográfia megírása. Elsősorban azért, mert többéves, sok esetben akár évtizedes kutatás szükséges ahhoz, hogy egy adott személy életrajzával, történelmi teljesítményével összefüggő releváns iratokat az ilyen munkára vállalkozó összegyűjtse, rendszerezze. Kihívást jelent az is, hogy miután az erre a feladatra vállalkozó kitartó munkával elvégezte ezt a hatalmas foglalatosságot, számba vegye, hogy az így összegyűjtött források egyáltalán milyen jellegűek, mire elégségesek, azok segítségével mennyire lehet mélységében rekonstruálni egy emberi élet döntő mozzanatait, megismerni azokból a főszereplő gondolkodását, lelkivilágát, feltárni kapcsolati hálóját, megérteni belőlük a cselekvései mögött álló döntések logikáját, tevékenységének mozgatórugóit.

Jelezzük azt is: a történeti biográfia a legkomplexebb történetírói műfaj, mert a személyre koncentrálni ugyan, de a főhőst az adott kor struktúrái közé kell elhelyeznie. Éppen ezért az életrajzírás elengedhetetlen feltétele az adott szereplő korának átlátása, megértése, kortársainak a megismerése is. Hatványozottan érvényesek ezek a kritériumok az olyan személyek esetében, akik életüket nem a történelem fő-, hanem éppenséggel annak egyik zsákutcájában éltek le.

A. Sajti Enikő, aki évtizedek óta kutatja a délvidéki magyarság 20. századi hánytatott múltját, mostani kötetével arra a feladatra vállalkozott, hogy elsősorban a periférikus lét következtében történelmi érdeklődésünk fősodrába soha be nem került, ugyanakkor az adott régió – mai hivatalos nevén: Vajdaság Autonóm Tartomány – politikai és kulturális életében kulcsszerepet játszó egyik főszereplő, Várady Imre életét és közéleti pályafutását illessze be a magyar nemzeti történelem kánonjába. A szerzőnek tehát számára nem ismeretlen terepen kellett mozognia, mivel 1987-ben jelentette meg az alapkutatásokra épülő *Délvidék 1941–1944 – A magyar kormányok délszláv politikája* című monográfiáját, amely a kérdéskört

* A szerző történész, a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár munkatársa. E-mail: zoltan.devavari@veritas.gov.hu, ORCID: 0000-0003-0821-8373

tekintve a mai napig a téma legrelevánsabb munkájának számít. 2004-ben látott napvilágot az *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918 – 1947* címet viselő kötete, amelyben elsőként és eddig egyetlenként tárgyalta a délvidéki magyarság 1918 és 1947 közötti történetét és az e korszakot jellemző három impériumváltást, míg 2016-ban a most bemutatandó monográfia közvetlen előzményeként *Kisebbségpolitika és társadalomszervezés – Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai* címmel publikálta mostani főhősének iratválogatását. Ebből is látszik, hogy a kérdéskör vizsgálata tekintetében a négy évtized tapasztalattal rendelkező szerző mostani munkája eddigi kutatási irányának a folytatása.

A biográfia a pécsi Kronosz Kiadó *Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok* sorozatában látott napvilágot, amelyben a 20. századi magyar történelem több kiemelkedően fontos személyének az élete került már bemutatásra. Kerepeszki Róbert Darányi Kálmán életútját járta körül, Ujváry Gábor Klebelsberg Kuno életrajzát tárta fel, Püski Levente pedig Károlyi Gyulát mutatta be. Tóth Imre révén Kánya Kálmán, Závodszy Gézának köszönhetően Pethő Sándor életrajzát ismerhettük meg, míg Fábián Máté Borbély-Maczkzy Emil főispán életét rekonstruálta. Ebből a kiragadott felsorolásból is érzékelhető, hogy A. Sajti Enikő most megjelent kötete szervesen illeszkedik bele az idestova több, mint egy évtizede (2014 óta) futó, szakmai körökben méltán elismertségre szert tett sorozatba.

A matuzsálemi kort megélt Várady Imre 1867-ben, a kiegyezés évében Ausztria–Magyarországon született a bánáti Katalinfalván (*Kathereinfeld, Ravni Topalovac*), s 1959-ben, 92 éves korában – akkori hivatalos nevén – a Jugoszláv Szövetségi Népköztársasághoz tartozó Nagybecskerekben (*Großbetschkerek, Zrenjanin*) hunyt el. A dualizmus időszakában képviselő volt a magyar országgyűlésben, szemtanúja a Monarchia széthullásának, 1918 és 1941 között pedig a délszláv királyságba szakadt kisebbségi magyarság egyik szellemi és politikai vezetője. Túlélte két világháborút, megtapasztalta a Bánát német megszállását, annak minden következményét, majd a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépülését, hogy idős korára ő is elszenvedje a korszakra jellemző koncepciók per általi meghurcoltatást.

Egy rendkívüli életút, amelynek a feltárásához és a bemutatásához a történész szakavatottsága, kitartása mellett iratok sokasága, s bizony némi szerencse is kellett. Ez utóbbi abban áll, hogy Várady Imre mindvégig aktív közéleti pályájáról hallatlanul gazdag, mennyiségileg is terjedelmes és kompakt iratgyűjtemény maradt hátra. Az, hogy ez a nagy, a délvidéki magyarság 20. századi történelme szempontjából egyenesen felbecsülhetetlen értékű hagyaték – egy három generációs ügyvédi iroda teljes iratanyagában – egyáltalán fennmaradt, s „túlélte” a titói, majd a miloševići diktatúra évtizedeit, a Várady-családnak és elsősorban az unokának, Várady Tibor akadémikusnak, nemzetközi hírű jogászprofesszornak köszönhető. Várady a hagyaték felhasználásával az elmúlt években maga is több, elsősorban a jogtörténettel összefüggő művet publikált. Bár ezek a munkák eltérnek az A. Sajti

nevével fémjelzett vizsgálódások fókuszától, ugyanakkor az akkori történések tér- és időbeli, közhangulati, illetve a politikatörténeti relevanciák tekintetében egymás kiegészítéseként is olvashatóak. Ez a megállapítás fordítottn is érvényes.

A. Sajti Enikő most megjelent kötetének már a címe – *Kisebbségben – Délvidéken* – egyértelművé teszi, hogy a szerző művében Várady Imre életútjának bemutatása mellett egyben arra tesz kísérletet, hogy a délvidéki kérdéskör komplexitásában járattan olvasót is eligazítsa. Így az életrajz bemutatásával párhuzamosan festi meg a bácskai és a bánáti magyar közösség tragikus fordulatokban gazdag 20. századi történetét, érteti meg annak a kornak az egészét, amelyben a monográfia főszereplője élt. A szerző módszertanilag tehát az ún. human (historical) agency, vagyis a történelmi cselekvőség bemutatását választotta. Egy ilyen koncepció valódi kihívás, s számos csapdahelyzetet rejt magában, mivel az arra vállalkozónak a munkáját olyan strukturális keretek közé kell építenie, amelyben megtartja az egészséges egyensúlyt, s összhangot teremt a főhős életmenete és az őt körülvevő világ párhuzamos eseményei között. Emellett ráadásul arra is ügyelni kell, hogy a személyes történet és a kortörténet viszonyainak a paralel kibontása között a szerző a saját érzelmeit; esetleges szimpátiáját vagy antipátiáját és képzeletvilágát háttérbe szorítva mérlegelje azt a korántsem könnyű kérdést, hogy a korabeli struktúrák hogyan is befolyásolták a főhős döntéseit, illetve tetteit. Ebből a szempontból vélhetőleg a legnagyobb kihívást a *Kisebbségpolitikus* című fejezet megírása jelentette, nem csak annak a terjedelme miatt, hanem elsősorban azért, mert bő két évtized rendkívül összetett és dinamikus eseménytörténetét kellett úgy feldolgozni, hogy az alapvető elvárásként felállított keretrendszerek ne sérüljenek. A szerző mindezt a – tegyük hozzá: az igen olvasmányos stílusban megírt – párhuzamos tárgyalás technikájával oldotta meg: az eseménytörténet kibontásával együtt mutatja be Várady azokra adott reakcióit. A rekonstrukciót ugyanakkor több helyen nehezítette, hogy a főhős a sokszor egyenesen a saját életére is veszélyt jelentő különböző témákról – például a magyar kormány képviselőivel zajlott tárgyalásairól, vagy a magyarság helyzetével összefüggő, a királyi diktatúra első éveiben folytatott megbeszélésekről – érthető okokból nem írt feljegyzéseket. A szerző ezeknél az önhibáján kívüli legyőzhetetlen akadályoknál, eszköztelensége révén nem tehetett mást, mint hogy ezekre az anomáliákra felhívja olvasói figyelmét. Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az összkép tekintetében mindez technikai részletkérdés csupán, s a könyvet forgató ennek ellenére átfogóan értheti meg egy-egy időszak döntő mozzanatait, majd ezek alapján – az ezen bevezetőben is megfogalmazott főbb elvárások mentén – láthatja át Várady Imre cselekedeteit, ismerheti meg egyéni jellemét, tevékenységének mozgatórugóit, kapcsolati hálóját.

A szerző a Várady-hagyaték, illetve a saját levéltári kutatásai mellett az életrajz megírásához felhasználta az elmúlt bő egy évtizedben napvilágot látott tudományos eredményeket, aminek köszönhetően számos új, eddig ismeretlen adalékkal is bővíti a Délvidék múltja iránt érdeklődők tudását. Külön érdemes rámutatni

például az 1918-as összeomlás helyi viszonyainak a bemutatására, vagy a Bánát 1941 és 1946 közötti történelmét bemutató részekre. Ez utóbbi annál inkább érdemel különösen nagy figyelmet, mivel a Bácskával ellentétben erről a területről, illetve az ottani magyar kisebbség helyzetéről, életéről Molnár Csongor: „A bánáti kenyérmezők dalolnak, beszélnek, mesélnek” – Nemzetépítési és közösség-szervezési diszkurzusok a Torontálban 1941 – 1944 című, a *Regio*, 2024. 2. számában megjelent munkáját leszámítva a mai napig nem készült tanulmány, sem monografikus jelleggel megírt munka.

Az eredetileg Erdélyből származó Várady család több tagja már a 18. században a mindenkori helyi elit közé tartozott, így voltak köztük neves világi és egyházi személyek; a legnevesebb Várady Árpád Lipót (Leopoldinus, 1865–1923) kalocsai érsek volt, aki 1916. december 30-án a Mátyás-templomban koronázta meg IV. Károly király feleségét, Zita királynét.

Várady Imre édesapja második házasságából született a kiegyezés évében, 1867-ben a Torontál vármegyéhez tartozó Katalinfalván. Abban a megyében, amely – összefüggésben az oszmán-török hódoltságot követő telepítésekkel – az akkori Magyarország etnikailag egyik legtarkább területének számított, mivel négy jelentős nemzeti, nyelvi csoport lakta. A katolikus németek és a görögkeleti szerbek adták a megye lakosságának a 30-30 százalékat, míg a több felekezet (katolikus, református, izraelita) között megoszló magyarok és a görögkeleti románok alkották annak 15-15 százalékat.

A katolikus magyar családba született Várady Imre gyermekkorát tehát egy nyelvileg és felekezetiileg is heterogén közegben élte meg, ahol a szocializációjára nagy hatással volt 1848 szellemisége, a függetlenségi eszme is, mivel apja, Várady József 1848/49-ben a 34. honvédszászlóalj őrmestereként vett részt a szabadságharcban. A család 1871-ben Nagybecskerekre költözött, így gimnáziumi tanulmányait itt végezte el. A sokat olvasó fiatal Várady gondolkodásmódját, értékrend-szerét, sőt, egész életének az életvitelét alapjaiban határozta meg a kor népszerű diáklapja, a Dolinay Gyula által szerkesztett *Hasznos Mulattató*, amelyből olyan értékeket tett a magáévá, mint az emberi egyenlőség és a jótékonykodás gondolatai, a polgári puritanizmus erényei vagy a műveltség előtérbe helyezése.

Az ifjú Várady végül a jog mellett kötelezte el magát, így egyetemi éveit Budapesten töltötte. 1890 decemberében avatták jogi doktorrá, s Nagybecskerekre visszatérve nyitotta meg ügyvédi irodáját.

A liberális, asszimilációs, filozemita emancipációs nézeteket valló Várady 1905-ben, harmincnyolc évesen az ellenzék színeiben a muzslyai körzetből került be az országgyűlésbe. Miután a „darabontkormány” ellen nemzeti ellenállás bontakozott ki, s a Szabadelvű Párt feloszlott, Várady sem tudott érdemi képviselői munkát végezni. Visszatért Becskerekre, ahol komoly szerepet vállalt a Függetlenségi

és 48-as Párt helyi megszervezésében. 1906-ban ügyvédtársával, Kardos Samuval újra képviselővé választották. 1909-ben nagy beszédet mondott az országgyűlésben, amelyben az erős paraszti kisbirtokok létrehozását sürgette. Bár 1910-ben újra indult a választásokon, azonban ekkor már nem választották meg.

Az I. világháború alatt a mozgósított, de a harctérre végül ki nem küldött Várady ügyvédként több, diszkriminációt, üldöztetést szenvedett helyi szerbet védett a hatóságokkal szemben. Az 1918-as összeomlás időszakában a nagybecskereki Magyar Nemzeti Tanács elnökeként legfontosabb feladatának a rend fenntartását, a nemzetőrség megszervezését és a közellátás biztosítását tartotta. Több kísérletet tett a helyi Szerb Nemzeti Tanáccsal való együttműködésre. Bár erre végül nem került sor, ugyanakkor sikerült a két – a magyar és a szerb – nemzetőrség közötti összetűzéseket elkerülni, s a városban sem került sor érdemi kilengésekre. Várady a szerb nemzeti gárda garázdálkodásai miatt a Magyar Nemzeti Tanács nevében több alkalommal is tiltakozott a város szerb katonai parancsnokánál. 1918. december 10-én a becskerekai Magyar Nemzeti Tanács pedig olyan határozatot hozott, hogy a város lakossága nem ismeri el a szerb főispán kinevezését.

Az impériumváltás zűrzavaros időszakában, 1919-ben és 1920-ban Várady felügyelte a becskerekai Köztisztviselőket Segítő Bizottság által az állásukból felüggesztett magyaroknak gyűjtött adományok nyilvántartását és elosztását. 1920 júniusában pedig küldöttséget vezetett Svetozar Pribičević oktatási miniszterhez, hogy tiltakozzon a nagybecskerekai gimnázium bezárása ellen. 1921 júliusában Váradynak köszönhetően indult újra Nagybecskereken az eredetileg még 1885-ben alapított Torontálvármegyei (Bánáti) Magyar Közművelődési Egyesület (TMKE), amely ezzel az első jugoszláviai magyar kulturális egyesület lett.

Miután hosszas útkeresés és vívódás után 1922. szeptember 17-én Zenta főterén zászlót bontott az Országos Magyar Párt, Váradyt választották meg a párt társelnökévé.

Az 1923-as és az 1925-ös választások a magyarellenességgel erőteljesen kiélezett politikai légkörben nem hoztak sikereket a Magyar Pártnak, sőt, 1924-ben azt egy időre be is tiltották, több vezető tisztviselőjét letartóztatták. Az első érdemi eredményeket az 1927-es tartományi választások hozták meg, amikor is a Magyar Párt végül a kormányzó Radikális Párt listáján jutott képviselőhez. Ekkor lett tartományi képviselő Várady is. Az ugyanazon szeptemberében megtartott országos választásokon végül a Magyar Párt is mandátumot szerzett. Igaz, a várakozásokat jócskán alulmúlva csak Várady és a szabadkai Strelitzky Dénes (1888–1953) jutott be a jugoszláv parlamentbe, hogy 1928 tavaszán az egyik megüresedett radikális képviselő helyére a Magyar Párt színeiben politizáló Nagy Ödönnel három fővel legyen ott jelen. Érdemi munkát azonban nem tudtak már kifejezni. A szerb–horvát csatározásokkal összefüggésben egy montenegrói szerb képviselő a parlamentben lelőtte a horvát ellenzék vezetőjét, Stjepan Radićot, majd 1929. január 6-án Sándor király diktatúrát vezetett be, s betiltotta a pártok működését.

A belpolitikai élet konszolidációjával párhuzamosan, 1932 végén, mint a továbbra is működő becskerek Magyar Közművelődési Egyesület elnöke tett javaslatot a délszláv államba szakadt magyarság egységes kulturális programjának a kidolgozására. Tervei között szerepelt a magyar sajtó rendbetétele, sőt egy folyóirat indítása is. A Várady kezdeményezésére végül 1933. január 7-én Nagybecskereken megtartott megbeszélésen a jelenlévők elfogadták, hogy a magyar kulturális központ székhelye Becskerek legyen, a kulturális ernyőszervezet pedig a Magyar Közművelődési Egyesület, amelyet igazgatótanács irányított.

1934-ben a Marseille-i királygyilkosságot követően azonban ismét felerősödtek a magyarellen hangok. Megint tömegesen utasították ki a magyarokat, zömükben azokat, akik időközben felvették a magyar állampolgárságot, de nem költöztek át a trianoni területre. Várady ügyvédként, akárcsak bő másfél-két évtizeddel korábban, úgy most is az üldözöttek segítségére sietett. Csupán a nemzetiség változott: akkor a szerbeket, most meg a magyarokat védte az állami túlkapásokkal szemben.

Nagyjából a harmincas évek közepén követelt helyet magának a nap alatt az a már az új államban szocializálódott generáció, amely frontális támadást intézett a volt magyar párti, középutas, polgári centrista politika ellen. Ekkor lépett színre a Nagy Iván (1904–1972) nevével fémjelzett, Zágráb felé orientálódó, markánsan jobboldali irányzat, valamint a Mayer Ottmár (1911–1941) vezetése alatt álló, a szocializmus felé tájékozódó baloldali formáció. Belgrád már a harmincas évek első felében futtatni kezdte Szántó Gábort (1882–1957), akire azt a feladatot szabta, hogy a magyarokat beterelje az egységes jugoszlavizmus és a kormánypárt/állampárt zászlaja alá. Ezzel párhuzamosan az oszd meg és uralkodj, illetve a furkósbtopolitika jegyében a központi hatalom hol engedélyezte, hol éppen betiltotta a magyar kulturális egyesületeket.

Bár már a húszas években – akárcsak Erdélyben (lásd: Bárdi Nándor releváns munkáit), úgy a Délvidéken is – a kisebbségi érdekérvényesítés elsőszámú eszközára az ún. kijárásos-, valamint a paktumpolitika volt, mindez a következő évtizedben hatványozottan felértékelődött, lévén, hogy a diktatúra enyhülése ellenére sem engedélyezték a Magyar Párt újbóli megalakulását. Szerb oldalról Várady régi barátja, Nikola Bešlić (1891–1955) mezőgazdasági, majd közlekedésügyi miniszter volt az elsőszámú közvetítő.

Belgrád 1938-ban végül ejtette nem csak a magyar kormány, hanem a délvidéki magyar tömegek előtt is persona non grata-nak számító Szántót. Miután 1939-ben megkötötték az ún. szerb–horvát kiegyezést, s Zágráb valós hatalommal bíró erőközponttá vált, az addig nagyjából kiegyenlített magyar–magyar párharcból eltolódás állt be Nagy Iván és mozgalma javára. Nagy, kihasználva zágrábi kapcsolatrendszerét, sikeresen járta ki, hogy engedélyezzék a Horvátországi Magyar Kultúrszövetség működését. Belgrád – felve egyben Zágráb befolyásának a magyarság körében történő erőteljes térnyerésétől – inkább hajlott a volt magyar politikusokkal, elsősorban a Váradyval való egyezkedésre, mintsem a Naggyal való

kiegyezésre. A volt magyarpárti, centrista politikusok esélyeit javította az is, hogy a magyar kormányra erőteljes befolyást gyakorló Bethlen István volt miniszterelnök a középutas politikát folytató Várady Imre – Strelitzky Dénes – Deák Leó hármas mellett köteleződött el. Ilyen előzmények után, a magyar kormánynak is gesztust téve, 1939. január 16-án a király Váradyt szenátorrá nevezte ki. Kezdeményezésére ekkor hozták létre az ún. Népirodát, amely elsősorban a hétköznapi magyar emberek ügyes-bajos dolgait volt hivatott intézni. 1939 márciusában pedig a szenátus vitájában a magyar sérelmeket sorolta fel. 1940 első felében a magyar oktatás helyzetének javítása és az egységes magyar kultúrszövetség engedélyezése érdekében Várady – Deák Leóval közösen – két alkalommal tárgyalt Dragiša Cvetković miniszterelnökkel.

Várady és Deák ebben az időben több kísérletet tett arra is, hogy kompromisszumra jusson Nagy Ivánnal, ám ezek a tárgyalások mindent összevetve eredménytelenül záródtak, mivel Nagy maga mögött tudva az új idők új szelét, lényegében Váradynak és Deáknak a közéletből való távozását követelte. Az 1939-ben elemi erővel kiújult belmagyar hatalmi harcokból így aztán Nagy Iván került ki győztesen. Baloldali riválisait 1939 augusztusában kizárták a legfontosabb magyar kulturális intézményből, a szabadkai Népközből (Magyar Olvasókörből), majd az 1940 novemberében Újvidéken megalakult Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség vezetésében is többséget szerzett. Abban Várady és Deák csupán választmányi tagságot kapott. 1941. március 24-én a megbékélés jegyében állították fel a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség ún. politikai ötös tanácsát, amely a jugoszláviai magyar népcsoport politikai ügyeit volt hivatott intézni. Ebben a testületben 3:2 arányban Nagy Iván és a hozzá lojális Pummer Sándor (? – 1947) és Bissinger Ernő (?–1945) adta a többséget Várady Imrével és Deák Leóval szemben.

Az 1941. áprilisi fordulatot követően a Bácska visszatért a magyar állam fennhatósága alá. Várady reményei a Bánát visszacsatolása tekintetében azonban nem igazolódtak be, mivel április 14-én Becskerekre a Wehrmacht és az SS egységei vonultak be, s a Bánátot végül a megszállt Szerbiához csatolták. Várady így egy újabb kisebbségi létbe került, ráadásul egy olyan ideológiai, politikai közegbe, amely egész addigi világával, értékrendjével állt szemben. Ahogyan a biográfia szerzője írja: *„élete ettől kezdve arról szólt, hogyan lehet megőrizni régi értékeit, korábbi magatartásformái szigeteit a német nemzetiszocializmus által vezérelt világban.”*

Várady 1941-ben nem csak idős kora miatt, hanem értékrendje miatt is háttérbe szorult; az új bánáti hatalom már új magyar vezetőkkel kívánt dolgozni. A nagy múltú Nagybecskereki Magyar Művelődési Egyesületet előbb betiltották, majd miután Váradyt leváltották elnöki pozíciójából, újból engedélyezték a működését, amit ezután beolvasztottak a DMKSZ bánáti fiókjába. Mint élete addigi sorsfordító időszakában, az ekkor már idős politikus újra az üldözöttek megsegítése mellett állt ki. Eljárt a Bácskában nemzethűségi szempontból megbízatlannak minősített régi szerb ismerősei érdekében, a Bánátban magyar zsidókat próbált megmenteni

a biztos halált jelentő deportálástól. 1943-ban, amikor már egyértelmű volt a háború menetében bekövetkező fordulat, az ekkor már 76. életévét betöltő Várady mellőzöttsége hirtelen véget ért. A magyar kormánynak ugyanis a nyugati szövetségesek irányába tett külpolitikai lépéseihez, a béketapogatózásokhoz szerb politikai kapcsolatai miatt lett szüksége rá. A britek ugyanis feltételül szabták az újvidéki razzia felelőseinek bíróság elé állítását és az áldozatok családtagjainak a kártalanítását. A Kállay-kormány ezért 1943. július 30-án arra kérte fel, hogy Bešličen keresztül továbbítsa a magyar kormány szerbekkel kapcsolatos megváltozott álláspontját egyrészt Szerbia, másrészt a Londonban székelő jugoszláv emigráns kormány felé.

1944. október másodikán a szovjet és a partizáncsapatok bevonultak Becskekre. Az új hatalom képviselői azzal az utasítással szólították fel, hogy vegyen részt a frissen megalakított Népfelszabadító Bizottság tevékenységében, hogy amennyiben ennek nem tesz eleget, akkor azt úgy értékelik, hogy ki akarja magát vonni a népi állam felépítésének a munkájából. Pár nappal később, október 10-én, amikor hírért vette, hogy 150 németet lőttek agyon a közeli erdőben, a naplójába ezt írta fel: *„ma megszűnt a szabadság szeplőtlen fogantatása.”* Nem egészen egy hónap múlva, november 5-én pedig már ezt írta: *„városunkban, de megye szerte is dúl az anarchia. Halálos ítéletek, kivégzések, most már napirenden. A fogolytáborok mind tömve szerencsétlenekkel.”* Várady pedig ekkor újra azt tette, mint amit eddig mindig az ilyen helyzetben: az üldözött németek és magyarok védelmére kelt.

Leghűségesebb és legmegbízhatóbb volt harcostársát, Deák Leót 1945 novemberében lényegében egy koncepció perben halálra ítélték és kivégezték. Pár hónappal később az idős Váradyt is bíróság elé állították. Azzal vádolták, hogy magyarként a leváltott szerbek helyére lépett be a becskerekai cukorgyár igazgatósági választmányába, a választmányi gyűléseken jóváhagyta a vállalat működését, aláírta annak mérlegét, miközben tudta, hogy a gyár német érdekeket szolgál, s ezzel *„hozzájárult a fasiszták harcához a szövetségesek ellen”*. A perben súlyos ítéletek születtek. A gyár igazgatóját távollétében golyó általi halálra ítélték, a többi vádlott 1–8 évig terjedő, kényszmunkával súlyosbított börtönbüntetést kapott. A per során Várady mellett személyesen Slavko Županski állt ki, aki akkor éppen a Szocialista Szövetség elnöke volt. Úgy fogalmazott: *„ha Várady Imre, aki olyan sokat tett a szerbekért fasiszta, akkor én, a Szocialista Szövetség elnöke kijelentem, hogy százszor olyan fasiszta vagyok, mint ő.”* Váradyt végül megúsza a súlyosabb retorziót: egy év szabadságvesztésre és kényszmunkára ítélték, amelynek végrehajtását egy évre felfüggesztették. Ekkor vonult lényegében teljesen vissza a közéletől. Az elkövetkező években már csak hűvös távolságtartással, vívódó, levert, nehéz lélekkel szemlélte a körülötte zajló, átalakuló világ eseményeit. 1959. február 5-én, életének 92. évében ment el. A gyászjelentésen szereplő egyetlen mondat találóan összegezte életútját: *„Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon”*.

A. Sajti Enikő most megjelent kötetének különösen jelentős emlékezetpolitikai értékét elsősorban az adja, hogy műve egy páratlan életútnak és egy rendkívüli embernek állít emléket. A monográfia színvonalát emelik az abban közölt eddig ismeretlen dokumentumok, illetve fényképek bősége. Külön ki kell emelnünk azt is, hogy az életrajz megírása mellett a most megjelent monográfiában kirajzolódnak a délvidéki magyarság 20. századi tragikus történelmének kontúrjai, lehetséges kiútkeresési alternatívái és stratégiái. Az olvasó ezáltal tér- és időbeli jártasságra szert téve láthatja át, s értheti meg az önhibáján kívül a történelem zsákutcájába tévedő, kisebbségi sorba került vezető dilemmáit, a nemzete és hazája sorsáért mindvégig felelősséget érző értelmiségi belső vívódásait, emberségének megőrzésére készítő erkölcsi parancsait egy sokszor nagyon is embertelen korban.